

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

ULUSLARARASI
DENİZLİ ve ÇEVRESİ
TARİH ve KÜLTÜR
SEMPOZYUMU

EDİTÖRLER

Prof.Dr. Ayfer ÖZÇELİK
Yrd.Doç.Dr. Yasemin AVCI

Yrd.Doç.Dr. M.Yaşar ERTAŞ
Yrd.Doç.Dr. Süleyman İNAN

Yrd.Doç.Dr. Yusuf KILIÇ
Arş.Gör. Selim PARLAZ

BİLDİRİLER 2

İÇİNDEKİLER

<i>BİLDİRİ SAHİBİ</i>	<i>BİLDİRİ KONUSU</i>	<i>SAYFA</i>
II. CİLT		
I- DENİZLİ'DE YERLEŞİM ARKEOLOJİSİ VE KÜLTÜRLER 1		
1- Engin AKDENİZ	Beycesultan Son Kalkolitik Çağ ve İlk Tunç Çağı Seramiğinin Güneybatı Yayılmı ve Kadıkalesi Kazıları	3
2- Bilal SÖĞÜT	Antik Dönemde Salbakos Dağı ve Kalıntıları	15
3- Zeliha GİDER	Tripolis'in Ana Caddesinde Müze Kurtarma Kazısında Bulunan Dorik Malzemeler	25
4- Francesco D'ANDRIA	Hierapolis (Pamukkale) Dün ve Bugün	32
5- Celal ŞİMŞEK	Laodikeia'dan Lâdik'e Denizli	38
6- Mustafa BÜYÜKKOLANCI	Laodikeia ve Hierapolis Hamamlarının Kazı Sonuçlarına Göre İki Kentin Son Dönemleri	51
7- Erim KONAKÇI- Bahadır DUMAN	Arkeolojik ve Yazılı Kanıtlar Işığında Kolossal	57
8- Mark WILSON	Rich Yet Lukewarm: Early Christianity in the Lycus Valley	68
9- Alan CADWALLADER- Michael TRAINOR	The Rise and Fall of the European Recovery of the Ancient Site of Colossae	73
10- Işın GÜNAY- Zehra SATAR- Erkin GÜLEÇ	Akhan İskeletlerinin Paleoantropolojik Açısından İncelenmesi	80
11- Nizami ÇUBUK	Lykos Vadisinde Hades ve Apollon Kültürleri	86
12- Esengül AKINCI- Haşim YILDIZ	Menderes Vadisi'nde Bir Kefaret Merkezi: "Apollon Lairbenos Kutsal Alan"	98
13- Hüseyin ÜRETEK	Hierapolis (Pamukkale) ve Laodiceia (Goncalı-Eskihisar) Kentlerinde Tanrı Kralları: Attaloslar	105
14- Tunç SEZGİN Mehmet OKUNAK	Davulcutepe Mevkii'nde Bulunan Antik Yerleşim Üzerine İlk Bulgular	115
II- DENİZLİ'DE MİMARİ YAPI VE SANAT 131		
1- Aysel Tükel YAVUZ	Akhan	133
2- Kadir PEKTAŞ	Denizli Çevresindeki Türk Dönemi Tarihi Eserleri Üzerine	145
3- Mustafa BEYAZIT	Seyfeddin Kara Sungur: Anadolu Selçuklu Üçüncü Vali ve İmar Faaliyetleri	151
4- İbrahim BALIK - Hasan Hüseyin BAYSAL	Selçuklu Hoşgörüsü ve Bunun Denizli Çevresindeki Selçuklu Eserlerinde Yansımaları	159
5- Kasım İNCE	Tavas ve Çevresindeki Osmanlı Mimari Eserleri	164
6- Emel Emine Naza DÖNMEZ	Denizli-Tavas ve Çevresi Camileri Ön Araştırması	174
7- Ahmet ÇAYCI- Veysel AYTİN	Denizli-Yatağandaki Mimari Eserler ve El Sanatları	181
8- Saim CİRTİL	Denizli Türbeleri	195
9- Emine GÖRGÜL	Denizli Bölgesindeki Cumhuriyet Sonrası Kamu ve Sivil Mimarlık Örneklerinin Tartışılması	206
10- Kıvanç OSMA	Türk Resminin Renkli Siması İbrahim Çallı	216
11- Serap ÜNAL	Scrinhisar Bardak Damlarında Üretilen Fonksiyonel Toprak Kapılar	219
12- Hulusi DOĞAN- İlknur DOĞAN	Nikfer Cloth As An Example of Our National Cultural Inheritance and Tacit Knowledge Relation	223
13- Kadir ÖZKAYA- Halil Erdem ÇOLAKOĞLU	Geleneksel Denizli Evlerinin Dekorasyonunda Kapı ve Pencereleminin İncelenmesi	228
14- Feryal Beykal ORHUN	Kaybolan Bir Kültür Değerimiz Çal Ortaköy "Saray Evi" Duvar Resmi Süslemeleri	232
15- Rabia KÖSE Bahattin KÜÇÜK	Denizli'deki Geleneksel Yaşamın Geleneksel Mimariye Etkileri: "Fındık Sokağı Örneği"	237

16- Osman KUNDURACI	Denizli Serinhisar İlçesinin Eski Evleri.....	246
17- Nebi ÖZDEMİR	Denizli Kent Müzesi Projesi Üzerine Değerlendirmeler.....	255
18- Cengiz BEKTAŞ	Denizli'nin Geleceği.....	264
III- DENİZLİ VE ÇEVRESİNİN DİL ÖZELLİKLERİ.....		273
1- Ceyhan Vedat UYGUR	Denizli Bölgesi Ağzındaki Arkaik Kelimeler ve Yapıları.....	275
2- Ayten ATAY	Denizli ve Çevresi Ağzlarında Geçen Eski Türkçe Kelimelerdeki Ses ve Anlam Özellikleri.....	285
3- Turgut TOK	Denizli ve Yöresi Ağzlarının Ses ve Şekil Bilgisi Özellikleri.....	296
4- Ali AKAR	Menteşe Bölgesi Ağzları.....	302
5- Nergis BİRAY	Kazak Şivesi ve Denizli Ağzında Kök Haldeki Benzer İdrak Fiillerinde Anlam Farklılaşmaları.....	307
6- Abdullah BAĞDEMİR	"Läodikya" ve "Denizli" Kelimeleri Üzerine.....	314
7- Hülya SAVRAN	Tahsin Saygumışık'ın "İnanç Denizli Dolaylı Kültür Dergisi"nde Türk Dili Üzerine Yayımlanan Görüşleri.....	335
8- Özgür Kasım AYDEMİR	Türk Halk Türküleri İçerisinde Denizli Türkülerinin Dilbilimsel Özellikleri.....	339
IV- ROMAN VE ŞİİRLERDE DENİZLİ VE DENİZLİLİ ŞAİRLER.....		349
1- İsmail ÇETİŞLİ	Kerim Aydın Erdem'in Şiirlerinde Yerel Renkler ve Çizgiler.....	351
2- Nesrin Tağızade KARACA	Nezihe Araz'ın Bakışından Anadolu Erenleri.....	356
3- Cengiz AYDEMİR	Cumhuriyet Döneminde Denizli'de Yaşamış Bir Hikâyeci ve Şair: Tahsin Saygumışık.....	363
4- Selma BAŞ	M. Sadık Aslankara'nın Romanlarında Denizli.....	369
5- Tahir ZORKUL	Muhterem Orhan'ın Şiirlerinde Denizli ve Çevresi.....	379
6- Süleyman SOLMAZ	Denizlili Hacı Osman Nuri ve Divanı.....	387
7- Muhittin ELİAÇIK	Denizlili Ali-Zâde Es'ad ve Mir'ât-ı Ferâiz'i.....	393
8- Tuncay BÜLBÜL	Klasik Şiir Geleneğimizde Denizlili Bir Şair Nimet'i ve Risale-i Kalemîyye Adlı Eseri.....	404
9- Ayşe YILDIZ	Bir Mevlevî Şair: Şeydâ.....	411
10- Fikret TÜRKMEN Adem ÖGER	Türk Çocuk Edebiyatında Denizlili Bir Yazar: Hasan Kallımcı.....	416
V- DENİZLİ'DE HALK KÜLTÜRÜ.....		421
1- Çağlayan Kovanlıkaya ERGİN	Halk Kültürü Öğeleri Türküler ve Manilerde Denizli İlinin Sosyal ve Kültürel Yapısı.....	423
2- Ayşe DUVARCI	Denizli Türkülerinin Anlatım Özellikleri ve Bunların Mizah Yöntemleri Bağlamında Değerlendirilmesi.....	431
3- Meltem Cingöz SANTUR	Denizli Evlenme Geleneklerinin Değerlendirilmesi.....	436
4- Ayşe AKMAN	Denizli İlinin Bazı Yerlerinde Halk Takvimi ve Meteorolojisi.....	443
VI- DENİZLİ'DE DOKUMACILIK-GİYİM-KUŞAM.....		453
1- Günay ATALAYER	Dünya Kültür Mirası Buldan'da Dokumacılık.....	455
2- Kubra ALİYEVA	Denizli ve Azerbaycan Kilim, Zili ve Halıların Benzer Özellikleri (Motivlerin Sembolleri).....	464
3- Habibe KAHVECİOĞLU Zeki AKAKÇA	Beyağaç İlçesi Uzunoluk Köyü Kolan Dokumacılığı.....	472
4- Sedef ACAR	Geleneksel Dokuma, Tasarım ve Tanıtım Üçgeninde Kızılcabölük Dokumaları.....	483
5- Bahriye YALÇINKAYA Nesrin KACAR	Cumhuriyet Döneminden Günümüze Denizli İli Geleneksel Erkek Giysileri.....	490
6- Gülcan Batur ERCİVAN	Tavas ve Çevresinde Üretilen İğne Oyaları ve Günümüzdeki Durumu.....	498

VII- DENİZLİ'DE SOSYAL YAPIL	501
1- S. Eviñ TORLAK	Migration Urbanization and Becoming Urbanized Of Denizli..... 503
2- Metin ÖZKUL	Ailenin Oluşumu Sürecinde Evlilik Kurumunun Sembolik ve Seromonik Özellikleri (Denizli'nin Bazı Yerleşim Birimleri Örneği)..... 509
3- Mustafa GÜLTEKİN	Denizli Şehrini Anlamaya Çalışan Son Yıllardaki Sosyal Bilim Tezlerinin Bazılarının Kısa Bir Tanıtımı ve Kritiği..... 519
4- İnci Kayhan KUZGUN Yusuf ÖZEL	Denizli İlinde Kadının Ücret Karşılığı İşgücüne Katılımı..... 528
VIII- DENİZLİ'DE YEREL EKONOMİ VE DOĞAL KAYNAKLAR	537
1- Ayfer ÖZÇELİK	Cumhuriyetin İlk Yıllarında Denizli'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı..... 539
2- Sabahat Bayrak KÖK	New Power Field For the Development of Entrepreneurship: Women Entrepreneurs..... 549
3- Levin ÖZGEN	Bölgesel Planlamanın Yeni Sorunları; Türkiye/Denizli Örneğinde Gözlemler..... 559
4- Hüseyin ÖZGÜR	Denizli Ekonomisinin Durumu Ve Gelişimine İlişkin Farklı Açıklamalar.... 565
5- Metin ÖZASLAN	Denizli'nin Kalkınma Sürecinin Tarihsel Aşamaları: Birikimsel Bir Süreç Olarak Yerel Kalkınma..... 579
6- Özlem Yıldırım KOCABAŞ	Türk Kooperatifçilik Tarihi İçerisinde Denizli'nin Yeri (1923-1950)..... 596
7- Şaban KÖK	20. Yy. Denizli Yöresi Su Değirmenleri..... 603
8- Adnan ESKİKURT Erol KAPLUHAN	Denizli'nin Termal Kaynakları..... 615
9- Ali GÖKGÖZ	Denizli İli Jeotermal Sahalarından Yararlanmada Bugünkü Konum ve Geliştirilebilirlik Üzerine Genel Bir Değerlendirme..... 625
10- Mehmet Akif CEYLAN	Sakızcılar Şelalesi (Denizli)..... 636

ANTİK DÖNEMDE SALBAKOS DAĞI VE KALINTILARI

SALBAKOS MOUNTAIN AND ITS RUINS IN THE ANCIENT PERIOD

Bilal Söğüt*

Özet

Bu yayını Salbakos Dağı ve çevresinde son yıllarda yapılan yüzey araştırmaları ve çalışmaların bir sonucudur. Bu bölgeden arkeolojik araştırmalarla keşfedilen geçmişe ait eserlerin varlığı bilinmektedir. Antik Dönem'de Phrygia ile Karia Bölgeleri'nin arasında bir sınır olarak kabul edilen Salbakos Dağı, doğuda Lykos (Çürüksu) Vadisi, kuzeyde Maeander (Menderes) Vadisi, doğuda Morsynos (Dandalaz) Vadisi ve güneyde Tabai (Tavas) ovası ile çevrelenmiştir. Önceki yayınlarda belirtildiği gibi Salbakos Dağı, Akdağın bir bölümü olan Babadağı değil, Akdağın tamamını içermektedir. Kome'den Polis'e pek çok yerleşim bu dağın üzerinde kurulmuştur. Yerleşmeler vadi içinde, yamaçlarda ve tepede olmak üzere, vadi içinden tepelerin zirvelerine kadar üç hat oluşturmaktadır. Bölge ile ilgili sınırlı bilgiler M.Ö. 3. ve 2. yüzyıllardan gelmektedir. Bunlar doğrudan M.Ö. 3. yüzyılda Seleukos Krallığı kolonizasyon ve yerleşmesi ile M.Ö. 2. yüzyılda Apameia Barışı sonrasında Pergamon Kralları Attalosların faaliyetleri ile ilgili dokümanlardır. Malzemelerdeki sürekli artış bu dönemlerdeki yüksek politik tarih yazılarını değiştirmektedir. Doğu ve batı her iki yönde mermer ocakları bulunmaktadır. Özellikle Salbakos Dağı'nın batısındaki mermerler, Aphrodisias ve Herakleia Salbake heykeltıraşlığı ve mimari bloklarında kullanılan yüksek kaliteli ve ince grenliydi. Diğer yöndeki mermerler ise mimari bloklarda kullanılan ikinci kalite gri mermerlerdi. Salbakos Dağı'nın yerel kült ve efsanelerinin varlığı da bilinmektedir.

Abstract

This study is a result of the survey and study within the last years on Salbakos Mountain and its environment. It is known that there are material artifacts from the past, discovered by archaeological studies in this region. Salbakos Mountain, which was accepted as the boundary of Phrygia and Karia regions in ancient period, is surrounded Lykos (Çürüksu) Valley on the east, Maeander (Menderes) Valley on the north, Morsynos (Dandalaz) Valley on the west and Tabai (Tavas) Plain on the south. Salbakos is not Babadağ Mountain, which is a part of Akdağ, and it is comprise entirely Akdağ itself. Great deal of settlements from kome to polis had been founded on it. The settlements constitute three lines from inside of the valley to the summit of hill; in the valley, on the hillside and on the summit. Only a handful comes from third and second centuries B.C. It directly documents the process of colonization and urbanization by Seleukos Kingdom in the third century and the Attalids, Pergamon Kingdoms, after Apameia peace in the second century B.C. The steady increase in documentary material has changed the writing of high political history in these periods. There were marble quarries on two sides, east and west. Particularly the marbles on the west of Salbakos were high-class white and fine grain, which were used for architectural blocks and statues in Aphrodisias and Herakleia Salbake. But marbles of the other side were grey and second quality, which were used for architectural blocks. It is also known that there are legends and cult of Salbakos.

Salbakos Dağı, Denizli ve Aydın illeri sınırları içinde yer almakta ve Denizli il merkezinin hemen batısında güneydoğu-kuzeybatı yönünde uzanmaktadır. Salbakos'un doğusunda Lykos (Çürüksu), kuzeyinde Maeander (Menderes), batısında Morsynos (Dandalaz) Vadileri ile güneyde Tabai (Tavas) Ovası bulunmaktadır¹. Doğuda akan Çürüksu kuzeyde Menderes Irmağı ile birleşip, dağın kuzey yönünü takip ederek batıya doğru devam etmektedir. Salbakos'un batısından gelen Dandalaz Çayı kuzeyde doğru devam edip, Menderes Vadisi'nden gelen Menderes Irmağı ile birleşerek batıya doğru akmaktadır. Salbakos'un üç yönünü çeviren bu ırmaklar ve bu ırmaklara karışan kaynaklar nedeniyle, vadilerin her iki kenarına tarih boyunca sürekli yerleşimler kurulmuştur. Bu yerleşimlerin tamamını burada değerlendirme imkanımız olmadığı için, bu çalışma kapsamında sadece Salbakos Dağı etekleri ve tepesi üzerinde bulunan yerleşimler hakkında, belirli örneklerden bahsederek genel değerlendirmeler yapılacaktır.

1- Salbakos Dağı

Salbakos sözcüğü orijinal olarak ne Grekçe'den, ne de Latince'den gelmektedir. Anadolu'ya özgü bir ad olan Salbakos, Luwice kökenli bir kelimeden türetilmiştir². Yerel bir ad olması dolayısıyla çok uzun bir süre içinde bu isim bu dağ için kullanılmış ve daha sonra Grekçe'ye dönüştürülmüş olmalıdır.

Salbakos adı çoğunlukla yayınlarda "Babadağ" olarak zikredilmiştir. Babadağ Akdağ silsilesi içinde sadece, Babadağ İlçesi'nin hemen batısındaki yüksek bir noktayı kapsamaktadır. Oysa Akdağ silsilesinde Babadağ gibi başka dağlar bulunmaktadır. Salbakos adı en azından Helenistik Dönem'den beri, Herakleia Salbake, Apollonia Salbake şeklinde üzerinde kurulmuş olan kentler ile birlikte kullanılmaktadır. Salbakos'dan ifade edilmek istenen Babadağ olsaydı, Akdağ'ın en güney ucunda Tabai Ovası'nın kuzey kenarındaki Herakleia için ve ovanın ortasındaki Apollonia için bu isimlerin kullanılması imkansızdı. Bu nedenle Salbakos ismini karşılamak için Babadağ yeterli gelmemektedir. Dağın doğusundaki Laodikeia kenti Lykos Vadisi'nde olmasaydı "Laodikeia Salbake", kuzeybatındaki Antiokheia kenti Menderes Irmağı üzerinde olmasaydı "Antiokheia Salbake" olarak isimlendirilecekti. Menderes ve Lykos Vadilerinde

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, bsogut@pau.edu.tr

¹ Bu vadi ve ovaların gerisinde de dağ sıraları bulunmaktadır. Doğuda Çökelez Dağı, kuzeyde Çubuk ve Aydın Dağları, batıda Karma Dağları ve güneyde Eşler (Kadmos) ile Gölge Dağları bulunmaktadır. Bu dağların antik ve modern isimlerinin olduğu hurita için bkz. K. Belke-N. Mersich, *Phrygien und Pisidien*, TIB 7, Wien, 1990, Haritalar.

² Bu ismin kökeni ve dönüşümü ile ilgili olarak bkz. B. Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul, 1993, 697-698, Salbake Maddesi.

aynı isimde başka kent olmadığı için bu şekilde adlandırıldılar. Eğer bu kentlerden de ikincileri olması durumunda, Salbakos Dağı üzerindeki kentler olarak ifade edileceklerdi. Bu nedenlerle Lykos, Menderes ve Dandalaz Vadileri ile Tabai Ovası arasında kalan dağ sırası Akdağ'ın antik dönemdeki adı Salbakos olmalıdır (Resim 1). Babadağ'ın Akdağ silsilesi içinde baba bir dağ olduğu konusunda kuşku olmamakta birlikte, burası Salbakos'un kendisi değil, verilen isme yakışır şekilde ancak Salbakos'un "babadağı" ya da zirvesi olabilir.

Salbakos'un doğu yönü, güney ve orta bölünlerde dik yamaçlardan, diğer yönler ise ova ya da vadilere doğru hafif bir meyil ile alçalan tepe ve yamaçlardan oluşmaktadır. Doğru, kuzey ve batısındaki vadilerin baricinde, güneyindeki esas geçiş Salbakos ve Kadmos Dağları arasında kalan Cankurtarandan Geçidi'nden sağlanmaktadır. Cankurtaranı kadar olmasa bile, dağın güney bölümünde Salbakos'un zirvesine doğru yükselen tepeler ve bunlar arasındaki vadilerde geçitler vardır. Bu geçitler daha çok Tabai Ovası ile Lykos Vadisi arasında kısa mesafeli geçişleri oluşturmaktadır. Neolitik Dönemden itibaren günümüze kadar Tabai Ovası ile Acıpayam (Kazanes) ve Lykos Vadisi arasındaki ana geçiş Cankurtarandan sağlanmıştır.

Dik bir set gibi duran bu dağ sırası, antik dönem için önemli bir belirleyici olarak kabul edilmiş ve Phrygia ile Karia Bölgeleri'nin sınırlarını oluşturmuştur. Bu sınır daha sonraki dönemler için de kullanılmaya devam edilmiştir.

2- Menderes ve Lykos Vadileri

Salbakos Dağı'nın kuzey ve kuzeybatısı boyunca uzanan Menderes Irmağı coğrafi olarak kuzey ve güney bölgelerini ayırmanın dışında, idari sınır olarak da kabul ediliyordu. Salbakos'un kuzeyinde, Lykos Vadisi içinde Menderes Irmağı'na çok da uzak olmayan bir konumda yer alan Tripolis Kenti'nin Sardeis Conventus'una dahil olurken, hemen ırmağın güneyinde bulunan kentlerden Laodikeia, Cibyra Conventusu'na, Salbakos Dağı'nın Lykos'a bakan yamacında bulunan Attuda ve Trapezopolis gibi kentler ise Alabanda Conventusuna dahil edilmişlerdi³. Bunlar dağ üzerindeki yerleşimlerin, ulaşımı kolay ve yakın ilişki içinde buldukları kentlere bağlı olarak, farklı uygulamaların olabileceğini göstermektedir. Bir başka ifadeyle dağ zirvesini oluşturan hat, her yerde tam bir sınır olmamıştır.

Salbakos Dağı'nın kuzeyinden Lykos Vadisi'ne gelen iki önemli yol vardı. Bunlardan birisi Lydia, diğeri ise Karia ve Ionia yönünden, Menderes Vadisi boyunca gelen yollardır. Lydia yolu ile ilgili en eski ve en detaylı bilgileri M.Ö. 401 yılı Martius ayında yapılan Kyros'un doğu seferinden biliyoruz⁴. Kyros ağır ordusu ile birlikte Sardeis'ten üç günlük yürüyüş ile Menderes'e ulaşmış ve Menderes'i geçtikten sonra bir günlük yürüyüş ile Kolossai'ye gelmiştir⁵. Lykos Vadisi'ne gelip, Menderes'i geçtikten sonra, Kolossai Kenti'ne varıncaya kadar hiçbir yerleşimden bahsedilmemiş olması yol güzergahı boyunca başka önemli bir kentin olmadığı şeklinde yorumlanabilir (Resim 1). Çünkü bu yolculuk esnasında yerleşimin olmadığı kentler ile karşılaşıldığı zaman, ordu konaklama yapmasa bile mutlaka bundan bahsedilmiştir⁶. Bu ordu büyük bir ihtimalle Laodikeia'nın yerine kurulduğu yerleşimin yakınından geçti. Ancak burası büyük bir yerleşme olmadığı için dikkate alınmadı.

Ionia ve Karia yönünden gelen yol⁷ ise Karia'nın en doğudaki kentlerinden birisi olan Antiokheia yakınından Menderes Irmağı'nın güneyine geçiyor ve bu hat boyunca Lykos Vadisi'ne ulaşıyordu. Menderes üzerinde bilinen en eski köprülerden birisi Strabon'un M.Ö. 1. yy son çeyreğinde yaptığı gezilerde görmüş ya da duymuş olduğu anlatılan Antiokheia arazisi içinde bulunurdu⁸. Büyük bir ihtimalle bu taş köprülerdendi⁹ ve Salbakos dağının her iki yönündeki vadilere ulaşımı sağlayan geçiş yeri idi. Doğru-batı hattı üzerinde Lykos Vadisi ve yakın çevresinde Strabon'un bahsettiği tek köprü'nün burası olması, Laodikeia ve Hierapolis ile Antiokheia arasındaki en önemli geçiş noktasının burası olduğunu göstermektedir. İrmak üzerinde mutlaka başka geçiş noktaları vardı. Ancak bunların hiç birisi, o dönem için Antiokeia Köprüsü kadar büyük ve sağlam değildi ve muhtemelen bu köprüler ahşaptandı¹⁰.

Yeteri kadar kalıntı bulunmamakla birlikte, Roma İmparatorluk Dönemi boyunca Menderes ve Çürüksu İrmakları üzerinde birden fazla köprü'nün varlığı kesindir. Sardeis tarafından gelenlerin Lykos Vadisi'nin güneyine geçmesi için Tripolis yakınında bir köprü yapılmıştı. Tripolis yakınında bulunan ve son zamanlara kadar kullandığı bilinen köprü'nün kalıntısı (Resim 2), bunun günümüze ulaşan en açık belgeleridir. Özellikle vadi içerisinde yoğun bir alüvyon olduğu için bu tür kalıntıları çoğu yerde bulmak oldukça zordur. Strabon bu köprüden hiç bahsetmediğine göre, büyük bir ihtimalle, bu dönemde burada ahşap ve çok önemli olmayan bir köprü vardı. Ancak Roma İmparatorluk Dönemi'nde, özellikle 1 yüzyıldan itibaren kentlerin büyümesi, aralarındaki ilişkinin artması ve önemli yol güzergahları olmasına bağlı olarak taş köprü ihtiyacı doğmuş ve kalıcı köprüler inşa edilmiş olmalıdır. Çünkü Strabon tarafından hiç bahsedilmeyen başka önemli geçişler üzerinde bulunan köprülerin varlığı da bilinmektedir.

³ W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia I*, Oxford, 1895, 173.

⁴ Bu yolculukta özellikle mesafelerin de verilmiş olması nedeniyle, yerleşimler arasındaki tahmini uzaklıklarını da hesaplanması mümkün olmaktadır.

⁵ "... Kyros ordusu ile Sardeis'ten hareket etti ve Lydia içinde, üç gün yürüyüşle yirmi parasang yol olarak Malandros nehrine vardı. Bu nehir iki plethron genişliğinde idi ve yedi kayık üstüne kurulmuş bir köprüsü vardı. Bu nehrin geçtikten sonra Phrygia içinde bir günlük yürüyüşte sekiz parasang yol olarak Kolossai'ye vardı..." Ksenophon, *Anabasis I*, II, 5-6. Bir parasang'ın yaklaşık olarak 5,5 km olduğu kabul edilirse, Menderes nehri üzerindeki geçiş yerinin Kolossai'ye uzaklığı 44 km civarında olmalıdır.

⁶ Örneğin Korsote'nin virane bir şehir olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Ksenophon, *Anabasis I*, V, 4. Bu ve benzeri örnekler, yol boyunca yerleşimin olmadığı virane yerleşimlerin de belirtildiğini göstermektedir.

⁷ Bu yol geldiği ya da gittiği güzergahları bağlı olarak Milet ve Efes yolu olarak bilinmektedir.

⁸ Strabon, *Coğrafya XIII*, 4, 15.

⁹ Bu köprü ile ilgili Ramsay'ın değerlendirmeleri için bkz. Ramsay 1895, 162-163.

¹⁰ Klasik Dönem'e ait ahşap bir köprü için bkz. Ksenophon, *Anabasis I*, II, 6.

Laodikeia ile Hierapolis kentleri arasında bulunan ve Asopos Çayı'nın Lykos Irmağı'na karıştığı yerin yaklaşık 500 m kuzeyine kurulmuş olan köprü bunlardan birisi olarak kabul edilmelidir¹¹.

İki yol Menderes ırmağının güneyinde birleştikten sonra Salbakos Dağı'nın Lykos Vadisi ile birleştiği hat boyunca, çoğunlukla vadi içinden devam etmekteydi. Yukarıda da belirtildiği gibi hem antik, hem de modern kaynaklara göre bu yol, vadinin ve ırmağın güney kenarı boyunca, devam etmiş olmalıdır. Lykos Vadisi'nin doğu kenarı boyunca devam eden bir başka yol mutlaka vardı. Çünkü Lydia yönünden gelip Tripolisten geçerek Hierapolis'e ulaşan bir yol kesinlikle kullanılmaktaydı ve Lykos'un doğu kenarında yer alıyordu. Salbakos Dağı eteğinde ve Lykos Irmağı batısı ve güneyinden geçen yol, bu dönemde olduğu gibi öncesi ve sonrası dönemde de vadinin en önemli yolu olmuştur. Laodikeia'nın Helenistik Dönemde Seleukoslar tarafından önemli bir idari merkez haline dönüştürülmesinden sonra ve özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nde bu bölgede, Menderes Nehri geçildikten sonra ilk bahsedilen kent Laodikeia olmuştur. Çünkü, artık bu dönemde Lykos Vadisi içinde, ırmağın güneyinde önemli kent olarak sadece Laodikeia vardır. Bölgede Klasik Dönem'in en önemli kentlerinden birisi olan Kolossai'nin büyümesini durdurması ve hatta küçülmeye başlamasına sebep de bu olmalıdır¹². Seleukoslular tarafından Laodikeia kenti yerine Kolossai seçilmiş olsaydı, hemen yakınında bulunan Laodikeia kentinin fazla büyümesi neredeyse imkansızdı. Ancak hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir ki, Kolossai'nin bulunduğu yer, polis statüsünde idari bir merkez olarak büyük bir yerleşimin oluşturulmasına uygun değildi. Oysa Laodikeia'nın hem bulunduğu alan, vadi ve Salbakos dağına olan hakimiyeti gayet uygundu. Özellikle eski yerleşimin bulunduğu alanın güney ve güneydoğusunda, kentin büyümesine elverişli yerleşim alanları; hem topografya, hem de kent imarı açısından son derece uygundu. Çevresindeki verimli toprakların bulunmasını dışında, kentin su ihtiyacı da batısındaki Salbakos'un kaynaklarından kolayca sağlanabilirdi. Tüm bu yararlılıklara bağlı olarak, Seleukos kralı II. Antiokhos burayı seçmiş, idari merkez yapmış ve kentin adını karısı Laodike onuruna değiştirmişti.

3- Morsynos Vadisi

Efes yolu, Menderes Irmağını geçtikten sonra ikiye ayrılıyordu. Bunlardan birisi Menderes Vadisi, diğeri ise Morsynos Vadisi boyunca devam etmektedir. Morsynos Vadisi boyunca devam eden yol Antiokheia kentinden geçmektedir. Bu kent kavşak noktasına yakın bir konumdadır. Ramsay, Menderes Vadisi'ne dönen yolun Antiokheia'nın çok yakınından geçtiğini belirtmektedir¹³.

Bu kent Seleukosluların yerleşim politikaları doğrultusunda I. Antiokhos (Antiokhos Soter) tarafından kurulmuştur. Ancak Plinius bu yerleşimin eski Symmaithos ve Kranaos kasabalarının birleşiminden oluştuğunu belirtmektedir¹⁴. Stephanos Byzantios ise onun orijinal isminin Pythopolis olduğunu söylemektedir. Bütün bunlar erken devirde burada, sadece küçük yerleşimlerin var olduğunu göstermektedir. Daha sonra burası M.Ö. 3. yüzyılın 3. çeyreği içinde, jeopolitik önemine bağlı olarak I. Antiokhos tarafından bu geçiş yerinin tamamını kapsayan ve kontrol altında tutan siyasi bir merkez haline dönüştürülmüştür. Bu kent önemli bir yere kurulduğu için, Bizans ve Beylikler Dönemleri'nde büyük bir yerleşim yeri olarak devam etmiştir (Resim 3). Buradaki geçiş ile ilgili en önemli yerlerden birisi ise bu kentin kuzeybatısında bulunan ve kentin sikkesi üzerinde de betimlenmiş olan¹⁵, Menderes Irmağı üzerindeki köprüdür. Antiokheia'dan Aphrodisias ve Tabai Ovası'nda bulunan kentlere ulaşımı sağlayan yollar ile ilgili mil taşlarının varlığı da bilinmektedir.

Bu yerleşimler üzerinde Tantalos kentinin adı da geçmektedir. Ancak bu yerleşimin kesin lokalizasyonu yapılmamıştır. Morsynos Vadisi'nden akan suya yerli halk Dandalasu demektedir. Buradaki Dandala ismi ile Tantalos ismine çok yakındır. Ramsay'ın da özellikle vurguladığı gibi¹⁶, Dandala ismi Tantalos'dan dönüşmüş ve bu Tantalos'un suyu anlamında olabilir. Bu isim benzerliğine bağlı olarak bu yerleşim de Morsynos Vadisi'nin batısında, Menderes Irmağı'na yakın bir yerde olabilir. Vadi boyunca doğuya doğru ilerlendiğinde Karacasu yakınlarında Gordiou-Teikhos kurulmuş olmalıdır. Bunlar, Antiokheia ile Aphrodisias kentleri arasında olduğu düşünülen yerleşimlerdir. Tüm bu yerleşimler gelecekte bölgede yapılacak detaylı yüzey araştırmaları ile kesinlik kazanacaktır.

Vadinin devamında, Roma İmparatorluk Dönemi'nde Karia Bölgesi'nin doğu sınırındaki en önemli yerleşimlerden birisi olan Aphrodisias Kenti bulunmaktadır. Bu bölgede yapılan araştırma ve kazılar sonucunda en iyi bilinen yer Aphrodisias'tır. Aphrodisias Kenti yakınında bulunan höyükte yapılan kazılar buradaki yerleşimlerin Prehistorik Dönem'e kadar uzandığını göstermektedir. Oldukça eski bir geçmişi olan bu kent, Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar çok önemli ve büyük bir yerleşim değildi. Ancak ne kadar küçük olursa olsun, sonraki dönemlerde büyük bir öneme sahip olan Aphrodite Kültü'nün prehistorik dönemlere kadar giden eski bir geçmişi olmalıdır. Büyük bir ihtimalle önceki dönemlerde var olan güçlü bir Ana Tanrıça Kültü, sonraki dönemlerde Aphrodite Kültü'ne

¹¹ Çürüksu üzerinde bulunan bu geçiş yeri Lykos Köprüsü olarak bilinmektedir. Köprü hakkında geniş bilgi için bkz. J. G. C. Anderson, "A Summer in Phrygia: II", *The Journal of Hellenic Studies* 18, 1898, 89-90.

¹² Kolossai kenti hakkında arkeolojik kalıntılar ve yazılı kaynaklar ışığında yeni ve güzel değerlendirmeler için bu kitapta; E. Konakçı-B. Duman, "Arkeolojik ve Yazılı Kaynaklar Işığında Kolossai" adlı bildiri metnine bakınız.

¹³ Hatta Antiokheia'nın surlarına yakın bir noktadan, multitemellen doğu tarafından geçtiğini düşünmektedir. Bkz. Ramsay 1895, 185.

¹⁴ Plinius, *Naturalist History* V, 108.

¹⁵ Bu köprü Gallieus (253-268) Dönemi'ne ait bir sikke üzerinde 6 kemer gözlü olarak betimlenmiştir. Bu betimleme, Antiokheia kentindeki köprü'nün bu dönemde çok önemli olduğunu göstermektedir. Sikke ve köprü betimi için bkz. M. I. Price-B. L. Trell, *Coins and Their Cities. Architecture on the Ancient Coins of Greece, Rome and Palestine*, London, 1977, 47, Fig. 82.

¹⁶ Ramsay 1895, 186. Ramsay, Morsynos Vadisi'nin Marsyas ile bağlantılı olabileceğini de düşünmektedir. Görülen ses uyumlarındaki benzerlikler Ramsay'ın haklı olma ihtimalinin olduğunu göstermektedir.

dönüştürmüştür. Salbakos Dağı ve yakın çevresinde Ana Tanrıça Kültü yalnız değildir. Çünkü buranın hemen kuzeyinde Salbakos Dağının kuzey yamacında varlığı kitabe ile kesin olarak bilinen Meter Adrastos Kültü de yine aynı şekilde, Ana Tanrıça Kültü'nün destekleyici ve yalnız olmadığını açık delillerindedir.

Salbakos Dağı'nın güneyinde, Karia'dan Pisidia ve Phrygia bölgelerine geçişi sağlayan bölgenin en önemli ovası olan Tabai bulunmaktadır. Burada, diğer höyük ve diğer küçük yerleşmelerinin yanı sıra, düzenli bir kazısı yapılmamış olmakla birlikte Herakleia Salbake, Apollonia Salbake (Resim 4) ve Tabai kentleri iyi bilinmektedir. Bunlardan Tabai Klasik, diğer ikisi ise Helenistik Dönem'de ön plana çıkmış, ovanın kontrolü ellerinde olan yerleşimlerdir.

4- Yerleşim Özellikleri

Salbakos Dağı üzerinde bulunan yerleşimler, dağın çevresinde, ova ve vadi içinden zirveye doğru üç ana hat oluşturmaktadır. Bunlarda buldukları yer ve kuruluş amaçları önemli olmuştur. Dağın yakın çevresinde ve üzerindeki yerleşmelerinin tamamının adını burada detaylı olarak belirtme şansımız olmadığından sadece belirli örnek yerleşimlerin adları zikredilmekle yetinilmiştir.

Bu yerleşimlerden ilk grubu vadi içinde ırmak kenarlarına yakın yerlerde kurulmuş olan, etrafında geniş verimli arazilere sahip, bölgede ekonomik olarak da söz sahibi olmuş kentler oluşturmaktadır. Bu yerleşimler için, ulaşım kolaylığı ve büyük bir kentin oluşmasına uygun alanlara sahip olması büyük bir ayrıcalıktır. Salbakos Dağı'nın doğusunda kurulmuş olan Laodikeia, kuzeyinde kurulmuş olan Antiocheia, batısındaki Aphrodisias ve güneydeki Herakleia Salbake ve Tabai Ovası içinde kurulmuş olan Apollonia Salbake kenti bunların en güzel örnekleridir¹⁷. Bunlar siyasi bir merkez olarak polis statüsünde olan yerleşmelerdir. Aynı hatlar boyunca küçük iskan alanları bulunmakla birlikte, bunların hiç birisi bu şehirler kadar önemli olmamış, en çok bu kentlere bağlı küçük yerler olmuşlardır. Bu kentler ana geçiş noktaları üzerinde bulunmalarının dışında, yakın çevresinde verimli vadi ve ovalara sahip olmaları açısından da büyük ayrıcalıklara sahiptirler.

İkinci grubu ise Salbakos Dağı'ndan Lykos Vadisi'ne doğru hafif bir meyilin başladığı yerler ve dağ içlerine doğru vadi ağzlarında kurulmuş olan yerleşimler oluşturmaktadır. Bu tür yerleşimlerin kurulmasında öncelikler, savunmaya uygun olması ve yakınlarında sürekli bir su kaynağı ya da akarsuyun bulunmasıdır. Özellikle Salbakos'un doğusunda bulunan bu yerleşimler Laodikeia kentine bağlı kendi aralarında birlikler oluşturan küçük köy ve biraz daha büyük yerleşmelerdir. Buna bağlı olarak da yoğun kalıntıya rastlamak zordur. Başkarcı (Resim 5), Hisar (Resim 6) ve Asarlıkta bulunan yerleşmeler bu grup içerisine girmektedir. Yüzey buluntularına göre buralarda Helenistik, Roma ve Bizans Dönemlerinde yerleşimlerin varlığı kesindir. Ancak bunlar ve benzeri yerleşimlerde M.S. 7. yüzyıldan sonra, konumlarına bağlı olarak tekrar tercih edilmeler başlamıştır. Bu yeni tercihler sayesinde, küçük alanlar daha da gelişmiştir. Bu yerleşmeler arasında vadi içinde yamaçta mükemmel bir doğal savunmayla desteklenmiş olan Kilise Mevkii ayrı bir öneme sahiptir (Resim 7-8). Çünkü bu tür alanlar, bu dönemin siyasi durumunu çok iyi anlatan arkeolojik veriler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Birinci ve ikinci grubu oluşturanların arasında kalan ve çoğunlukla ikinci gruba dahil edilmeleri daha uygun olan yerleşimler de vardır¹⁸. Denizli Merkezinde Bayram yerinde bulunan kaledeki temel kazılarında ortaya çıkan ve yakın çevresinde yüzeyde bulunan kalıntılar buradaki eski bir yerleşimin varlığını göstermektedir. Sistemli bir kazı çalışması yapılmadığı için buradaki ilk yerleşim dönemi ile ilgili kesin bir şey söylemek zordur. Bayram yeri ve yakın çevresinde, özellikle hemen kuzey batısındaki mezarlıkta görülen kalıntılar, aralarında Helenistik Dönem'e inen örnekler olmakla birlikte, çoğunluğu Roma İmparatorluk Dönemi'ndendir. İlk anda bu malzemelerin buraya taşınmış olduğu düşünülebilir. Ancak bunların tamamının buraya taşınmış olma ihtimali zordur. Yerleşimin konumu ve özellikle bol su kaynağı açısından burası en azından Helenistik Dönemde Laodikeia kentine bağlı yerleşimlerden birisi olmalıdır. Burasının öneminin artması ise, özellikle M.S. 7. yüzyılda Laodikeia'nın terk edilmesinden sonra, Laodikeialıların buraya yerleşmesi ve bu çevrenin önemli bir yerleşim olmasıyla başlamıştır¹⁹. Sonraki dönemlerde Kale içindeki yerleşim günümüze kadar devam etmiştir.

Üçüncü grubu ise, Salbakos'un özellikle güney ve kuzey kenarlarında yüksek tepeler ve geçitlerin oldukları alanlara kurulmuş olan yerler oluşturmaktadır. Salbakos'un güney bölümündeki bu tip kalıntılara, Tabai Ovası ile Lykos Vadisi'ni bir birine bağlayan önemli geçitlerin buldukları alanların yakınında, savunmaya uygun dağ zirvelerinde rastlanmaktadır. Bunlar genellikle M.Ö. 1. Binin ilk yarısı içerisinde kurulmuşlardır. Bunlarda çok düzenli sur duvarı olmamakla birlikte, emniyetli kapıların haricinde, doğal savunma yerlerinin olmadığı geçitlerin duvar ile kapatılması sonucunda, son derece tahkim edilmiş bir alan oluşturulmuştur. Jeopolitik önemlerine bağlı olarak bazılarındaki kalıntılar, uzun bir süre yerleşimin sürmüştüğü olduğunu ve küçük de olsa, bunun Bizans Dönemi'ne kadar devam ettiğini göstermektedir. Bu tür yerleşmelerin en güzel örneklerinden birisi Davulcu Tepe kalıntılarıdır²⁰. Bu bölgede jeopolitik öneme sahip ve yerleşmeye müsait olan tepelerin çoğunda, benzer kalıntıları bulmak mümkündür.

¹⁷ Salbakos'un doğusundaki Phrygia kentleri, tarihçeleri ve kalıntıları için bkz. K. Belke-N. Mersich, 1990. Tabai Ovası ve onun çevresindeki yerleşimler ve epigrafik buluntuları hakkında geniş bilgi için bkz. I. Robert-J. Robert, *La Carte Histoire et Géographie Historique, avec le texte des inscriptions antiques II: Le Plateau de Tabai et Ses Environs*, Paris, 1954.

¹⁸ Şimdiki bulgular ve tespitlere göre bunları daha çok birinci grup içinde, bir alt grup olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Çünkü bunların kuruluş amaçları ve konumları ilk gruba daha uygun olmakla birlikte, daha sonra farklı işlevler yüklenmiş, idari yapısı değişmiştir.

¹⁹ Laodikeia'nın terk edilmesi ve Laodikeialıların buraya yerleşmesi ile ilgili son buluntuların değerlendirildiği bilgiler için bu kitap içindeki C. Şimşek, "Laodikeia'dan Lâdik'e Denizli" adlı bildiri metnine bakınız.

²⁰ Bu yerleşimin konumu, yakınından geçen yollar ve tarihi sürece ile ilgili ilk tespitler için bu kitap içindeki M. Okunak-T. Sezgin, "Davulcu Tepe Mevkii'nde Antik Bir Dağ Yerleşimi" adlı bildiri metnine bakınız.

Aynı grup içerisinde değerlendirilmesi gereken bir diğer yerleşim grubu, Salbakos'un kuzeyinde, dağlık arazinin Lykos, Menderes ve Dandalaz Vadileri'ne doğru eğimli bir yamaça dönüşmeye başladığı ve doğu ile batı arasında geçitlerin yer aldığı alanlarda görülmektedir. (Resim 9). Bu yerleşimlerden ikisi polis statüsündeki, Salbakos Dağı'nın doğu yamacında bulunan Attuda (Resim 10) ve Trapezopolis kentleridir. Bu kentler Salbakos'un Lykos Vadisi'ne bakan yamacında bulunmasına rağmen, çoğunlukla Karia Bölgesi'ne dahil edilmişlerdir. Buradaki yerleşmelerin Alabanda Conventusu'na dahil edilmiş olması da bunların ilişkilerinin Karia ile daha sık ve ıyı olduğunu göstermektedir.

Bunlardan özellikle Attuda, Aphrodisias yönünden gelen ve Menderes Irmağı'na ulaşarak buradan kuzeye ve doğuya doğru devam eden önemli bir yol güzergahına çok yakındır²¹. Bu konumuna bağlı olarak bölgenin önemli bir merkezi olmuştur. M.Ö. 2. yüzyılda Pergamonlularlar tarafından kurulan bu kent özellikle yaz aylarında bölge insanının alışveriş için toplandığı önemli bir pazaryeridir.

Aynı bölgede bulunduğu bilinen ve yeri kesin olarak belirlenmemiş olan ve dini yönüyle hep ön plana çıkmış bir diğer yerleşim Karoura'dır. Karoura'nın Laodikeia ile Antiokheia arasındaki ana yol üzerinde ve Menderes Irmağı'nın güney kenarında olduğu düşünülmektedir. Peutinger Tablosuna göre büyük ana yol üzerinde Laodikeia'dan 20 mil (32 km) mesafede olmalıdır. Strabon'un anlatıları dikkate alındığında, bu kent Menderes Irmağı'nın güneyinde, Antiokheia'dan sonra Menderes Irmağı üzerindeki Roma Dönemi'ne ait köprü'nün yakınındadır²². Ramsay, Tekke köyü sınırları içinde önemli sıcak su kaynağının²³ batısında olabileceğini düşünmektedir²⁴. Ramsay'ın da vurguladığı gibi, Karoura ismi muhtemelen Men Karou'dan çıkar ve büyük bir ihtimalle tanrının kutsal alan bu kentin sınırları içinde yer almaktadır²⁵. Kent büyük bir yerleşimden daha ziyade, ana yol üzerinde, yakınında bir kutsal alan ve sıcak su kaynaklarının bulunması dolayısıyla ağırlıklı olarak konaklama yeri şeklinde işlev görmüş olmalıdır. Bu ilgiye bağlı olarak tarihi süreç içerisinde, muhtemelen Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde gelişmiş ve önemi artmaya başlamıştır. Bu bölgede özellikle de Lykos Vadisi içinde gerçekleştiğini bildiğimiz yoğun depremler sonucunda yıkılmış ve tekrar imar edilmediği için, bu gün yerini bile kesin olarak belirlemek zordur. Aynı süreç içerisinde buradaki sıcak su kaynakları da kurumuş olmalıdır.

Bunların yanı sıra her ne kadar yoğun bir deprem tahribi söz konusu olsa da, eğer biraz gelişmiş bir yerleşim olsaydı, bugün kalıntılarını görmemiz mümkün olurdu. Bizim bölgede yaptığımız araştırmalarda böylesine önemli ve büyük bir yerleşim kalıntısına rastlamadık. Günümüze yeteri kadar büyük kalıntının ulaşmamış olması da bu yerleşimin fazla büyük olmadığını destekler niteliktedir. Kabağaç köyü yakınındaki Türk Dönemi Mezarlığı'nda bulunan yoğun mimari elemanlar, J. G. C. Anderson'un da vurguladığı gibi Karoura kenti ve buradaki Karou Tapınağı ile ilgili olabilir²⁶. Hem antik kaynaklar hem de arkeolojik buluntular ve bilgi birikimimiz, bu kentin ve tapınağının umuğun yakınında ve bol sıcak su kaynaklarının bulunduğu, arkeolojik kalıntılara uzak olmayan bir yerde olduğu düşündürmektedir.

Tekke köyü ile Karoura'nın aynı bölgede yer alması, ikisi arasında doğrudan bir ilişkinin olabileceğini göstermektedir. Tekke daha çok ziyaret yeri ve bir tekkenin bulunduğu yerleşimlere verilen bir isimdir. Bugün de Tekke Köyü'nde bulunan cami ve avlusundaki türbe yemeklerin hazırlanıp yendiği tam bir ibadet ve ziyaret yeri olarak kullanılmaktadır. Burada yemeklerin pişirildiği ocaklar, mutfak eşyalarının muhafaza edildiği depo, yemeklerin yenildiği ve bulaşıkların yıkıldığı bölümler vardır²⁷ (Resim 11). Caminin mimarisi 19-20. yüzyıl özellikleri göstermekle birlikte, caminin kuzeybatı köşesinde ve avlunun batısında bulunan ant ağaçları buradaki geleneğin oldukça eski olduğunu göstermektedir.

Köyün hemen doğusunda bulunan Gavurbeşiği Mevkii'nde Roma Dönemi'ne ait oyma tekne lahit (Resim 12), yapı temel kalıntıları ve yüzeyden Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait seramik parçaları tespit edildi. Köylüler daha önce köyün içinde Ali Haydar Aslan'ın evinin yanında da kurşun kenetlerle bağlanmış taşları olan yapıların bulunduğundan bahsettiler. Tüm bunlar Tekke köyü içinde ve yakın çevresinde en azından Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait küçük de olsa bir yerleşimin var olduğunu göstermektedir. Herhangi bir kalıntı ele geçmemiş olmakla birlikte, muhtemelen bu yerleşimin öncesi de olmalıdır²⁸.

Daha önce Karoura kenti yakınında bulunan kutsal alan, antik dönemdeki şekli dışında, sonraki dönemlerde kutsal sayıldığı için saygı gören bir yer olmaya devam etmiş²⁹ ve köyün adı Tekke olarak kalmış olmalıdır. Muhtemelen antik dönemde bu çevrede kurulmuş olan yerleşim, dini yönü daha ağır olan, böyle bir küçük köy olmalıdır.

21 Attuda (Hisarköy) hakkında yapılan araştırmalar ve yerleşim içerisinde bulunan mimari bloklar ile ilgili olarak bkz. B. Söğüt, "Denizli-Hisarköy Müze Deposundaki Mimari Bloklar", 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2007, (Baskıda).

22 "... Karura, Phrygia ile Karia arasında bir sınır meydana getirir. Burası bir köydür. Burada hanlar ve bazıları Maandros nehrinde, bazıları da nehrin kıyılarında bulunan, sıcak su kaynakları vardır. ... Gerçekten toprak gevrek ve kolay ufalanabilen cinstendi, aynı zamanda tuzlarla dolu olup kolay yanabilirdi..." Strabon, *Coğrafya XII*, 8, 17.

23 Bu sıcak su kaynağı Tekke köyünün yaklaşık 2 km kuzeydoğusundadır.

24 Ramsay 1895, 170.

25 Ramsay 1895, 171.

26 Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. J. G. C. Anderson, "A Summer in Phrygia. I", *The Journal of Hellenic Studies* 17, 1897, 398.

27 Burada yemek yapmak isteyen kişi sadece kurban edeceği hayvanı ve yemeklik malzemeleri getirmekte ve burada adağını keserek, hazırladığı yemeği gelenlere ikram etmektedir. En son bulaşıkları yıkayarak mutfak malzemelerini temiz olarak depoya bırakmaktadır. Araştırma yaptığımızda bizim de gittiğimizde, Sarayköy ilçesinden gelen birisinin yemeği vardı ve ekibimize de ikram ettiler.

28 Karoura yakınında bir de Menokome yerleşiminden bahsedilmektedir. Menokome ile Karoura aynı kent olabileceği akla gelse de Athenaeus'un aynı cümle içinde, iki yeri ayrı ayrı ifade etmiş olması (Athenaeus II, 43), bunların her ikisinin de ayrı yerleşimler olabileceğini daha çok düşündürmektedir.

29 Buraya bir dönem için bir Tekke'de kurulmuş ta olabilir.

5- Salbakos Dağı ve Çevresinin Tarihi Süreci

Salbakos Dağı'nın doğusunda Başkarcı Belediyesi sınırlarındaki Ornaz Vadisi'nin ağız kesiminde (Resim 13) ve Altındere Köyünün içinde Altındere Vadisi'nin köye yakın kesimlerinde bulunan fosiller ve içinde bulunduğu fillit tabakaları 400-500 milyon yıl yaşındadırlar³⁰. Batı Anadolu'nun en eski fosilleri olan bu örnekler, bu dağ sırasının ne kadar eski olduğunu ve bölge için önemini anlamak için yeterlidir.

Salbakos Dağı üzerinde ve yakın çevresinde Paleolitik Döneme ait bugüne kadar kalıntı tespit edilmemiştir. Gelecekte konunun uzmanı arkeologlar tarafından dağın eteğindeki mağaralarda yapılacak çalışmalarda tespit edilmesi muhtemeldir. Dağın yakın çevresinde, Kazanes Vadisi'nde olması beklenen³¹, Tabai Ovası'nda ise; Baharlardaki ilk örneklerin dışında³², Herakleia Mezar Anıtı'nın üzerine inşa edildiği höyükte Denizli Müzesi Arkeologlarından Haşim Yıldız ve Ali Ceylan'ın bulguları ile Lykos Vadisi'nde Cankurtaran Geçidi'ne yakın Karakurt Höyükteki Erim Konakçı ve Bahadır Duman'ın tespitleri, yayınlanmamış olmakla birlikte, Salbakos Dağı çevresinde Neolitik Döneme kadar inen yerleşimlerin kesinlikle var olduğunu göstermektedir³³. Özellikle bu yerleşmelerin Cankurtaran Geçidi'nin iki yönünde yer alması, geçit ve bunun tarihi süreci açısından da son derece önemlidir. Gelecekte höyük yerleşmelerinde yapılacak yüzey araştırmaları, bu konularda önemli sonuçlar vereceği kesindir. Neolitik Dönem'den itibaren M.Ö. 1. bin başlarına kadar olan yerleşimler genellikle vadi içerisinde ırmaqlara yakın yerlerde ve verimli ovaların ortasında yer almaktadır³⁴. Özellikle ova ve vadi yerleşmelerindeki höyüklerde Eski Tunç Dönemi'nden itibaren ileri bir kültür ve yoğun yerleşimin görülmeye başladığı dikkati çekmektedir. M.Ö. 1. bin başlarında kurulmuş olan yerleşmeler ise daha çok savunmaya uygun tepe yerleşimleridir.

Klasik Dönem sonrasında, Helenistik dönem ile birlikte bölgedeki yerleşimlerde bir hareketliliğin ve isim değişikliğinin varlığı ve yoğunluğu, doğrudan bir yayılım politikası ve kendilerini kabul ettirme ile ilgilidir. Özellikle M.Ö. 3. yüzyılda görülen Seleukos yerleşimleri genellikle önemli geçiş yerlerinde bulunan vadi içi, yakınında verimli ovaların bulunduğu korunaklı alanlar ve ova merkezlerinde görülmektedir. Salbakos Dağı ve yakın çevresinde bulunan yerleşimlerden Menderes ile Dandalaz Vadileri'nin birleştiği yerdeki Menderes Antiokheia'sı, Denizli merkezdeki Lykos Laodikeiası'nın dışında, Vakıf'daki Herakleia Salbake³⁵ ve Medet'deki Apollonia Salbake³⁶ kentleri Seleukos kuruluşu olarak bilinmektedir (Resim 1). Bunlar ve bunların doğrudan bağlantıda oldukları Çivril Ovasındaki Peltai³⁷, Kazanes Vadisi'nde Karahöyük³⁸, Muğla kent merkezinin hemen kuzeyinde bulunduğu düşünülen Karia Laodikeia'sı³⁹ ve Çine Ovasındaki Antiokheia/Alabanda gibi kentlerin hepsi jeopolitik ve ekonomik açıdan önemli bir yere kurulmuş olan ve Seleukoslular tarafından buldukları bölgelerde siyasi ve ekonomik merkez yapılan yerleşmelerdir. Bu yerleşmelerden Lykos Laodikeia'sı haricinde hiç bir kentte bugüne kadar arkeolojik kazı yapılmamıştır⁴⁰. Bu bölgede ve Anadolu'nun diğer bölgelerinde Selukoslular tarafından kurulduğu belirtilen ya da buldukları bölge için siyasi ve ekonomik merkez yapılan yerleşmelerin hiç birisinde, M.Ö. 3. yüzyıla ait büyük yapı kalıntısı tespit edilmemiştir. Bu tür kentlerde tespit edilen en erken yapılar M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenmektedir⁴¹.

Helenistik Dönem içerisinde bölgenin Pergamon Krallığı'na geçmesinden sonra ise Seleukos yerleşmelerine ilave olarak Attuda kentinde olduğu gibi, önemli geçiş yerlerine kentler kurulmuştur. Menderes ve Lykos Vadileri ile Tabai Ovası'nda var olan Seleukos yerleşmeleri önceki dönemlerdeki kadar önemli olmasalar bile, var olan siyasi ve ekonomik konularını korumuşlardır. Hatta Laodikeia'da olduğu gibi, Seleukos kuruluşu kentlere de Pergamon'lu ailelerin yerleştirildiği, Pergamon etkilerinin tüm yerleşimlere yayıldığı anlaşılmaktadır⁴².

Bunlara ilaveten, bu şehirlerin yakınındaki tam geçiş noktalarına Pergamon kentleri yerleştirilmiş ve bunların gelişimine önem verilmiştir⁴³. Yeni kentlerin kurulmasında Pergamonlular hiçbir zaman kendilerini kısıtlamamışlardır. Seleukos kenti olan Peltai'nin yakınında, Pergamon kuruluşu Eumeneia, Menderes Antiokheia'sı, Lykos Laodikeiası,

³⁰ Bu fosil örnekleri, özellikleri, bunların dağılımları ve jeolojik açıdan önemi için bkz. İ. Yalçınlar, "Denizli'de Tabiat Tarihi ve Açık Hava Jeoloji Müzesi", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu-Bildiriler*, 1998, 160-168.

³¹ R. Duru'nun Yassihöyük'teki kazı ve araştırmalara göre izlenimleri; ilk yerleşimin Kalkolitik, hatta Geç Neolitik Döneme kadar eskiye gitmiş olabileceği yönündedir. Ancak Yassihöyük'teki kazılar devam etmediğinden bu kesinlik kazanamamıştır. Değerlendirmeler için bkz. R. Duru, "1997 Yılında Yassihöyük'te (Acıpayam) Yapılan Kazılar Hakkında Rapor", *20. Kazı Sonuçları Toplantısı-1*, 1999, 133.

³² J. Birmingham, "Recent Archaeological Research in Turkey", *Anatolian Studies* 14, 1964, 29.

³³ Burada bahsedilen kalıntılar ve yerleşmeler araştırma sahipleri tarafından yayınlanmadığından detaya inilmemiştir. Bu bilgiler, ilgili kişiler ile yapılan sohbetler ve konuşmalardan alınmıştır. Bu yararlı bilgiler ve katkıları için hepsine en içten teşekkürlerimi sunarım.

³⁴ Son araştırmalar ve yeni bulgular ışığında güncel değerlendirmelerin yapıldığı; Denizli ve çevresinin M.Ö. 2. binyıldaki durumu için T. Yiğit, "M.Ö. 2. Binyılda Denizli ve Çevresi"; Prehistorik yerleşimler ve yol sistemleri için Y. Kılıç, "Denizli Yöresinin Prehistorik Yerleşimler ve Yol Sistemleri" adlı, bu kitap içindeki bildiri metinlerine bakınız.

³⁵ Salbakos Dağı'nın güneyinde aralarında Herakleia Salbake kentinin de bulunduğu Tabai Ovasındaki yerleşimler ile ilgili değerlendirmeler için bkz. A. Laumonier, *Les Cultes Indigènes en Carie*, Paris, 1958, 512-516.

³⁶ Apollonia Salbake kentinin Seleukosluların kurduğu kentler zinciri arasındaki yeri için bkz. R. V. Bremen, "Laodikeia in Karia", *Chiron* 34, 2004, 371 dipnot 17, 375-376.

³⁷ B. Söğüt-C. Şimşek, "Çivril ve Çevresindeki Arkeolojik Kalıntılar", *Diünden Bugüne Çivril Sempozyumu-Bildiriler*, (2002), 279 vd.; B. Söğüt-C. Şimşek, "Eumeneia", *Diünden Bugüne Çivril Sempozyumu-Bildiriler*, (2002), 301 vd.

³⁸ B. Söğüt, "Kalıntılar Işığında Antik Dönemde Acıpayam Ovası", *Acıpayam Sempozyumu-Bildiriler*, (Baskıda).

³⁹ Bu konudaki en son tartışmalar ve yeni öneriler hakkında detaylı bir çalışma için bkz. R. V. Bremen, 2004, 367-399.

⁴⁰ Burada 2003 yılından beri C. Şimşek başkanlığında bir ekip tarafından Arkeolojik kazılar sürdürülmektedir. Özellikle Roma ve Erken Bizans Dönemi'ne ait önemli tespitler yapılmıştır. Gelecek yıllarda Hellenistik Dönem'e ait yapıların tespit edilmesi en büyük dileğimizdir. Kazılarda elde edilen sonuçlar ile ilgili geniş bilgi bkz. C. Şimşek, "2003 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı", *26. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 2005, 305-320, C. Şimşek, "2004 Yılı Laodikeia Antik Kenti Kazısı", *27. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 2006, 419-434.

⁴¹ Seleukos kuruluşu kentler arasında M.Ö. 2. yüzyıla ait anıtsal en güzel yapı, Stratonikeia (Eskihisar) kentindeki Gymnasium yapısıdır.

⁴² Bu düşünceleri destekleyen Karakova'da bulunan bir Laodikeia kitabesi ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Anderson 1897, 408, no:10.

⁴³ Peltai ve Eumeneia kentlerinde olduğu gibi, Antioch Krallığının kurduğu kentlerin daha çok ön plana çıktığı görülmektedir.

Apollonia Salbake gibi Seleukos kentlerinin yakınında, Pergamonluların Attuda kentini kurmuşlardır⁴⁴. Böylece Helenistik Dönem içinde, Seleukoslular ile başlayan ve Pergamonlular ile devam eden bölgedeki yerleşim ağı tam anlamıyla oluşturulmuştur. Bunlar aynı zamanda Roma İmparatorluk Dönemi için de iyi bir zemin oluşturmuştur.

Roma İmparatorluk Dönemi'nin başlarından itibaren Salbakos'un doğusunda Laodikeia, batısında ise Aphrodisias ön plana çıkmış ve birbirleriyle yarışmışlardır. Ancak Lykos Vadisi kentleri ile Herakleia Salbake'nin ilişkileri daha iyidir. Bunlardan Aphrodisias kentinde yapılan kazılar ve ortaya çıkarılan yapılar daha fazla olduğu için Laodikeia kentine göre daha iyi tanınmaktadır. Gelecekte Laodikeia kentinde yapılacak kazı ve araştırmaların verimli sonuçlar vereceği açıktır. Bu sayede buradaki kent yapısı, mimarisi ve plastik sanatları hakkında daha çok bilgiye ulaşılabilecek ve iki kent karşılaştırılması daha kesin sonuçlar ortaya koyacaktır. Lykos Vadisi içindeki kentler için de bu sonuçlar heyecanlı beklenmektedir. Bu sonuçlar ışığında, kent kimliği daha güçlü olan Laodikeia'nın, yaklaşık 50 yıldır yapılan kazı ve araştırmalar sayesinde daha iyi tanıdığımız Hierapolis kenti ile karşılaştırılma imkanı olacaktır.

Herakleia Salbake, Tabai Ovası'nda Helenistik Dönemden beri güçlü olan bir kent yapısına sahiptir. Ancak ne var ki Roma İmparatorluk Dönemi'nde yakın iki kent olarak Aphrodisias'ın yakaladığı gelişim ve imar hızını yakalayamamıştır. Aphrodisias kenti kadar şanslı olmasa da, Tabai Ovasında Helenistik Dönem'in dışında Roma ve Bizans Dönemleri için çok önemli sonuçların elde edileceği kentlerden birisidir. Burada Denizli Müzesi Müdürlüğü adına Nesrin Karabay ve Şaban Kök tarafından stadyumda yapılan kısa süreli kazılarda çok güzel tespitler yapılmıştır⁴⁵ (Resim 14). Bu çalışmaların devam etmesi durumunda; Aphrodisias, Tabai Ovası ve Lykos Vadisi ilişkisi açısından pek çok karanlık noktanın aydınlığa kavuşacağı kesindir.

Salbakos Dağı çevresi Hıristiyanlığın ilk yıllarında, havariler ile birlikte adım duyurmaya başlamıştır. Anadolu'ya gelen imparatorların uğradığı nadir yerlerden birisi olan Lykos Vadisi, her dönemde bu ziyaretleri çok iyi değerlendirmiş ve kendi zenginliklerine ilave olarak Roma'dan yararlanmasını da iyi bilmiştir. Vadi içindeki Roma Dönemi ilerlemesi ve yapılaşmasını ancak depremler yavaşlatabilmiştir. Çünkü depremler her seferde bu kentleri harabeye çevirmiştir. Ancak her deprem sonrasında, bu kentler çok kısa bir sürede kendi imkanlarıyla tekrar ayağa kalkabilmiştir. Geç Roma-Erken Bizans Dönemlerinde de aynı ihtisam devam etmiştir.

Erken Bizans Dönemi'nde askerleşmiş sert bir kültür yapısı ön plana çıkmış ve M.S. 7 yüzyıldaki Arap akınları ile birlikte tam anlamıyla bir savunma gereksinimi doğmuştur. M.S. 7 yüzyıldan sonra savunması kolay küçük köy yerleşimleri tekrar en tercih edilen yerler olmuş ve stratejik açıdan önemli yerlerdeki küçük köyler gelişmiştir. Bu karışıklık ve huzursuzluk ortamı ile birlikte yeni yerleşim alanları, kentsel yaşamda ciddi gerilemeye ve kırsal zenginlikte artışa neden olmuştur⁴⁶ (Resim 6-8).

M.S. 12-13. yüzyıllardan itibaren Türk akınları ve yerleşme izleri görülmeye başlanmıştır.

6- Taş Ocakları

Salbakos Dağı çevresindeki yerleşimlerin yapı malzemelerinin tamamı bu çevreden sağlanmıştır. Buna bağlı olarak sadece Lykos Vadisi içinde 50 civarında taş ocağının olduğu düşünülmektedir. Bunların büyük bir çoğunluğu travertendir. Özellikle Salbakos Dağı'nın doğu yamaçlarındaki vadi içlerinden gri ve damarlı mermer ocakları bulunmaktadır. Bunlar arasından en çok kullanılanlardan birisi Domuz Deresi'ndeki mermer ocağıdır. Lykos Vadisi kentlerinde Roma İmparatorluk Dönemi öncesinde mermer kullanımı oldukça sınırlıdır. Çoğunlukla kullanılan malzemeler traverten ve kireç taşıdır. Kaliteli mermerler çoğunlukla Phrygia'nın iç kesimlerinden getirilmişlerdir. Salbakos'un doğu yamacından çıkarılan gri ve damarlı mermerler, bulunan mimari elemanlara göre M.S. 2 yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır (Resim 15).

Salbakos Dağı'nın batısında ise oldukça kaliteli, beyaz ve farklı renklerde mermer elde edilmiştir. Aphrodisias ve Herakleia Salbake kentlerinde kullanılan mermerler bu dağdan kesilmişlerdir. Bu iki kente göre daha uzak ve dağın doğu yamacında bulunan Attuda kentindeki beyaz, açık sarı ve damarlı mermerler de aynı bölgelerden getirilmiş olmalıdır. Çünkü Attuda'da görülen mermerlere, Lykos Vadisi kentlerinde rastlanmamıştır.

7- Efsane ve Kültür

Yüce dağ zirveleri her zaman insanlar için ulaşılması zor bir hedef olmuş ve buna bağlı olarak da hep saygı duyulmuş ve oralar ile ilgili efsaneler anlatılmıştır. Böylece hem dini hem de günlük yaşantıların anlatıldığı sahnelerde bazen direkt kendisi, bazen de bir simge olarak yerini almıştır. Bu dağ efsaneleri her toplum tarafından kendi inanç ve geleneklerine uygun olarak yorumlanmış, böylece sevilerek anlatılmış ve dinlenmiştir. Başından hiç karın eksik olmadığı, uyuyan bir dev gibi uzanan, binyıllar boyunca etrafındaki ova ve vadileri sularıyla besleyen, bazen bir sınırlı bazen de geçilmesi zor bir set olan Salbakos Dağı da böyle bir övgü ve saygıyı her zaman hak etmiştir. Öncesi ve sonrası bağlantıları ile birlikte, bu çevredeki dağ efsaneleri, en güzel N. Çubuk'un sınırlarda yerini bulmuştur⁴⁷. N. Çubuk Eren Dede'yi anlatırken Salbakos için:

⁴⁴ Seleukos ve Pergamon Krallığı Dönemi'ne tarihlenen Phrygia kentlerinde bulunan epigrafik buluntuların değerlendirilmesi için bkz. J. Ma, "The Epigraphy of Hellenistic Asia Minor: A Survey of Recent Research (1992-1999)", *AJA* 104/1, 2000, 107.

⁴⁵ Her iki Müze Araştırmacısı arkadaşın yaptıkları çalışmadaki mesleki duyarlılıklarının sonucu olarak, burada bulunan mimari buluntuları inceleme fırsatını oldu. Kısa süreli stadyumda yapılan çalışmadaki arkeolojik sonuçlar, kazının devam etmesi durumunda önemli sonuçları ulaşılabileceğini gösteriyordu. Ancak kazı çok kısa sürdü. Kazı olmasa bile, fazla vakit geçmeden ve daha çok tahribat olmadan, kent içinde ve yakın çevresindeki modern yerleşimlerde bir yüzey araştırmasının yapılması çok yararlı sonuçlar ortaya koyacaktır.

⁴⁶ H. Barnes-M. Whitton, "The Survey of Medieval Castles of Anatolia (1992-96): The Maeander Region", *Ancient Anatolia. Fifty Years' Work by the British Institute of Archaeology at Ankara*, Edit: R. Matthews, Ankara, 1998, 355-357.

⁴⁷ Yaşayan bir kültür olarak Eren Günü Şenlikleri ve bunların Anadolu Gelenegi içindeki yeri ve efsaneleri ile ilgili değerlendirmeler için bkz. N. Çubuk, "Bin Tıvrılı Anadolu Uygurlıklarından Eren Günü Şenliklerine", *Geçmişten Günümüze Denizli* 7, Temmuz-Ağustos-Eylül 2005, 26-30.

"Eren Dede Çiçekbaba Dağı'nın ta kendisidir. Çiçekbaba Dağı, doğusundaki Bozdağ, kuzeyindeki Babadağ ile kardeşdir. En büyüklü de Çiçekbaba'dır. Üçkardeş, bazen birlik olur, günlerce eğlenirler, bazen de ölesiye kavga ederlermiş birbirleriyle... Bir keresinde Çiçekbaba söz dinlemeyen kardeşi Babadağ'a kızınca, yerden bir kaya almış ve fırlatmış Babadağ'a... Atılan taş Babadağ'ın doruklarını parçalamış... O günden sonra Babadağ'ın zirvesi hep yaralı, hep yarım kalmış..."

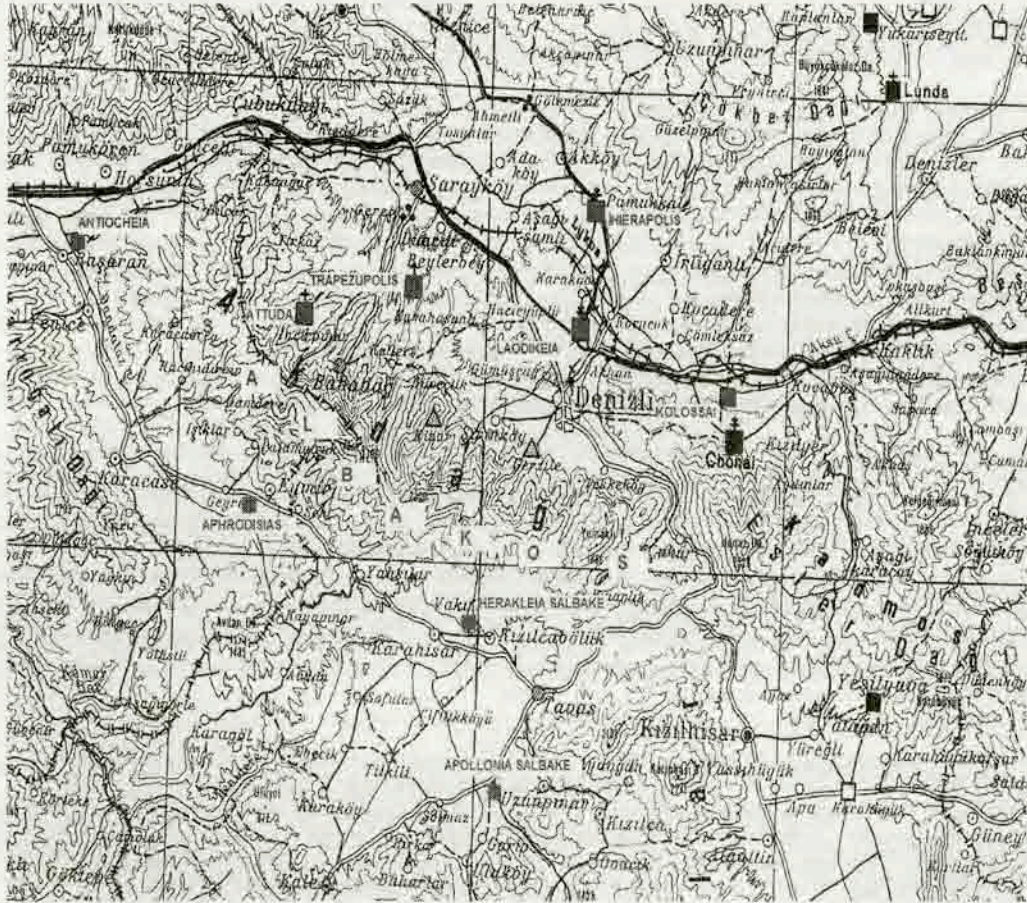
diye anlatmaktadır. Benzer başka hikayelerin de varlığı ve anlatıldığı bilinmektedir. Bu hikayeler, yerel dağ kültürlerinin doğması ve bunların bin yıllar boyunca farklı inanç ve geleneklere uyarlanarak devam etmesini sağlamıştır. Çiçekbaba'da olduğu bu çevredeki dağların zirvelerinde, asırlar boyunca insanların kendince tören yaptıkları yerler mutlaka vardı. Hatta bunların başka yaşayan örneklerinin bulunması da çok mümkündür.

Salbakos, dağ tanrıları olarak sikkeler üzerinde de yerini almıştır. Bunun ile ilgili en güzel betimleme Caracalla (198-217) Dönemi'ne ait Laodikeia sikkesinde görülen, Kadmos olarak yorumlanmış olan betimlemedir⁴⁸. Eteğine kurulduğu, yıllarca bereketli suları ile beslediği, yılmaz bir dost gibi asırlardır sırtını yasladığı Salbakos dağı varken, Laodikeia'nın dağ tanrısı olarak Kadmos'un olması biraz zor gözükmemektedir. Bu betimleme Laodikeia kenti için Salbakos'un bir dağ tanrısı olarak önemini de açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Sonuç

En azından 500 bin yıllık bir yaşam alanı olan Salbakos Dağı'nın burada birkaç satırda anlatılamayacağı açıktır. Burada özellikle belli konulara dikkat çekilerek, yeni yeni çalışmaların yapılmasına zemin hazırlanmıştır. Sıklıkla belirtildiği gibi Salbakos sadece Babadağ değil, Akdağ'ın tamamı için kullanılmış olmalıdır. Salbakos Dağı ve çevresinde Neolitik Dönem'den günümüze kadar kesintisiz bir yerleşim görülmektedir. Bu dağın üzerinde ve çevresindeki ova ve vadilerde bilinenlerin dışında pek çok yerleşim yerleri vardır. Bunun için ova ve vadilerin daha fazla defincilerin tahribine uğramadan ayrı olarak detaylı bir şekilde yüzey taraması yapılması gerekmektedir. Var olan kazıların devam etmesinin dışında, bazı yerleşmelerin kent bazında detaylı yüzey araştırması ve envanterleme çalışmasına başlanmalıdır.

Başından hiç karın eksik olmadığı, uyuyan bir dev gibi uzanan, bin yıllar boyunca etrafındaki ova ve vadileri sularıyla besleyen, bazen bir sınır, bazen de geçilmesi zor bir set olan Salbakos Dağı; her dönem için önemli olmuştur ve burada daha yapılması gereken pek çok çalışma vardır. Dilerim ki, bu sempozyumlar sayesinde yapılan araştırmalar, daha da güzel sonuçlar veren çalışmaların yapılmasını sağlayacaktır.

Resim 1: Salbakos Dağı ve çevresindeki yerleşimler (Belke-Mersich 1990'dan alınıp ilaveler yapılmıştır)

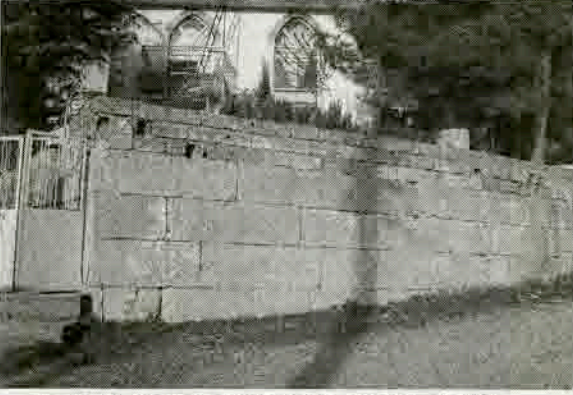
⁴⁸ N. Baydur, *Anadolu'daki Kutsal Dağlar, Dağ-Tanrıları*, İstanbul, 1994, 71, Kat. No:283.

Resim 2: Menderes Irmağı üzerindeki taş köprü kalıntısı

Resim 3: Menderes Antiokheiası'ndaki Orta Çağ kale kalıntısı

Resim 4: Apollonia Salbake'den Geç Klasik-Erken Hellenistik Döneme ait duvar kalıntısı

Resim 5: Başkarcı Ormaz Vadisi'nde bulunan tonoz kalıntısı

Resim 6: Hisar'daki duvar kalıntısı

Resim 7: Kilise Mevkiindeki yamaç yerleşimi

Resim 8: Kilise Mevkiinden yapı kalıntısı.

Resim 9: Akdağ'ın yüzey bölümündeki yerleşimler ve vadiler (Google Earth'den alınıp ilaveler yapılmıştır)

Resim 10: Attuda (Hisarköy)'nin batıdan Lykos Vadisi'ne doğru görünümü

Resim 11: Tekke Köyü Camisi avlusundaki ek binalar ve hayır yemeği

Resim 12: Tekke Köyü, Gavurbeşiği Mevkiindeki oyu tekne mezar

Resim 13: Başkarcı, Ornaz Vadisi

Resim 14: Herakleia Salbake stadyumu kazı sonrası durumu

Resim 15: Salbakos Dağının doğu yamacındaki vadiden kesilmiş, yarım kalmış sütun gövdesi